

**Україна як обставина:
дискурсивний аналіз називання та обрамлення
російсько-українського конфлікту в німецьких
науково-аналітичних колах**

Катерина Зарембо, Маріанна Фахурдінова

Вступ

На відміну від низки інших західноєвропейських країн, у Німеччині політичні кола виявляють значний інтерес до російсько-українського конфлікту. Він обумовлений у першу чергу тим, що Німеччина безпосередньо залучена до врегулювання конфлікту, ще 2014 року увійшовши до Нормандського формату. Понад те, німецьке керівництво не раз поставало в ролі не «нейтрального брокера», а захисника міжнародного права та суверенітету й територіальної цілісності України. Зокрема, канцлерка Німеччини Ангела Меркель доклала чимало особистих зусиль до переговорів про врегулювання, а непохитна позиція Німеччини щодо санкцій проти Росії була запорукою їхнього утримання впродовж уже понад п'яти років. Окрім того, за роки української незалежності в Німеччині були розбудовані українознавчі осередки (переважно, але не винятково в структурі аналітичних центрів) та експертиза з українських студій: ціла низка німецьких експертів пильно та системно стежать за подіями в Україні, володіють українською мовою.

Своєю чергою, російсько-український конфлікт став головним маркером останніх років, який формував сприйняття України в колах німецьких українознавців, та й серед населення загалом. За даними дослідження, проведеного Німецьким товариством з міжнародної співпраці (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, GIZ), Україна у Німеччині асоціюється з чотирма «К»: Кримом, війною (німецькою «Krieg»), кризою та корупцією¹ –

¹GIZ. Ukraine Through German Eyes. Images and Perceptions of a Country in Transition. 2018. [https://www.giz.de/en/downloads/Ukraine%20Through%20German%20Eyes_en%20\(spread\).pdf](https://www.giz.de/en/downloads/Ukraine%20Through%20German%20Eyes_en%20(spread).pdf).

а отже, принаймні дві асоціації з чотирьох кореняться в подіях останніх шести років. Німецький інтелектуальний часопис «Osteuropa» (Східна Європа) у травні 2014 року видав номер, присвячений подіям в Україні, з аналогічними «ключовими словами» у назві: «Випробування. Україна: конфлікт, криза, війна». При цьому, безперечно, в науково-експертних колах експертиза з української проблематики є глибшою, а розуміння подій в Україні та навколо неї – нюансованішим. Визначення нюансів ставлення, проблематизації та обрамлення російсько-українського конфлікту в німецькій науковій та аналітичній спільноті і є завданням цього розділу.

Методологія: обґрунтування вибору джерел для аналізу

Загальний корпус наукових, аналітичних та аналітично-публіцистичних текстів, виданих у 2014-2019 роках та доречних для аналізу в межах цього дослідження, становить сотні одиниць. При цьому варто відзначити, що в німецькому контексті межа між «науковим» та «аналітичним» дискурсом дещо розмита: у багатьох аналітичних центрах вимогою для працевлаштування є наявність наукового ступеня, а їхні працівники видають як аналітичні, так і наукові тексти. Зауважимо, що в цьому дослідженні у визначенні «німецького дискурсу» джерело публікації тексту має перевагу над національністю автора/-ки. Іншими словами, якщо текст авторства іноземного дослідника/-ці виданий у німецькому науковому журналі або німецьким аналітичним центром, він зараховується до корпусу текстів для аналізу, натомість публікації німецьких дослідників в іноземних виданнях – ні.

Так, для цього розділу було переглянуто усі випуски 11 рецензованих німецькомовних наукових журналів за період від січня 2014 до грудня 2019 років²: чотири журнали видавництва «Springer» («Zeitschrift für Politikwissenschaft») (Журнал політичних наук³), «Politische Vierteljahresschrift» (Політичний щокварталь-

² Авторки висловлюють вдячність Сюзан Стюарт, Андреасу Умланду та Домініку Зоннлайтеру за консультації щодо вибору джерел для аналізу.

³ До 2016 року виходив у видавництві Nomos.

ник), «Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft» (Журнал порівняльної політології), «Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik» (Журнал зовнішньої політики та політики безпеки), три журнали видавництва «Nomos» («Zeitschrift für Internationale Beziehungen» (Журнал міжнародних відносин), «Zeitschrift für Politik» (Політичний журнал), «S+F (Sicherheit und Frieden)» (S+F (Безпека та мир))), а також «SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen» (Журнал стратегічного аналізу) видавництва «De Gruyter», заснований 2017 року, «Leviathan» (Левіафан), який видається спільно видавництвом «Nomos», Вільним університетом Берліну, Гумбольдтським університетом та Школою урядування Герті, «Neue Politische Literatur» (Нова політична література) Дармштадського технічного університету та «Südosteuropa. Journal of Politics and Society» (Південно-Східна Європа. Журнал про політику та суспільство) Лейбніцького інституту досліджень Східної та Південної Європи.

Щодо аналітичних центрів, то первинний перелік обраних для аналізу аналітичних установ становив 14 позицій:

1. Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (Stiftung Wissenschaft und Politik; SWP).
2. Німецьке товариство зовнішньої політики (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik; DGAP).
3. Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien; ZOiS).
4. Інститут європейської політики (Institut für Europäische Politik; IEP).
5. Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.V.; DGO-Berlin).
6. Центр «Ліберальний модерн» (Zentrum Liberale Moderne; LibMod).
7. Європейська Рада з міжнародних відносин, Берлінський осередок (European Council on Foreign Relations; ECFR Berlin).
8. Фонд Конрада Аденауера (Konrad-Adenauer-Stiftung; KAS).
9. Фонд Ганса Зайделя (Hanns-Seidel-Stiftung; HSS).
10. Фонд Фрідріха Еберта (Friedrich Ebert Stiftung; FES).
11. Фонд Еразма Роттердамського (Desiderius-Erasmus-Stiftung; DES).

12. Фонд Фрідріха Науманна (Friedrich-Naumann-Stiftung; FNS).
13. Фонд Розі Люксембург (Rosa-Luxemburg-Stiftung).
14. Фонд Гайнріха Бьоля (Heinrich Böll Stiftung).

Однак, за результатами моніторингу, не всі центри з первинного переліку було відібрано для аналізу з низки причин. Так, наприклад, після аналізу публікацій Центру «Ліберальний модерн», стало зрозумілим, що здебільшого публікації центру становлять короткі тексти гостьових експертів або журналістів, схожі радше на коментар чи коротку статтю, ніж на аналітичний матеріал. Таким чином, центр не відповідав критеріям 4 і 5: науковість та наявність власної бази експертів. Берлінський офіс європейського аналітичного центру ECFR не містив аналітики про Україну, а сам центр належить скоріше до міжнародних, аніж до власне німецьких.

Відтак, на основі першого етапу моніторингу ми відібрали найпридатніші для аналізу центри за такими критеріями:

1. основна тематична спрямованість центру – міжнародні відносини та зовнішня політика;
2. присутність центру в рейтингу топ-200 аналітичних центрів у Західній Європі відповідно до Global Go To Think Tank Index Report 2018;
3. наявність української тематики серед переліку головних досліджуваних тем центру;
4. науковість центру – переважання аналітичних матеріалів над публіцистичними статтями, коментарями та інтерв'ю;
5. наявність бази власних постійних працівників-аналітиків;
6. незалежність та незаангажованість.

Таблиця 1. Відповідність відібраних аналітичних центрів визначеним критеріям

	1	2	3	4	5	6
SWP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
DGAP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ZOIS	✓		✓		✓	✓
IEP	✓	✓	✓	✓	✓	✓
DGO	✓		✓	✓		✓

За результатами такого відбору до нашого огляду потрапили доробок Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP), Німецьке товариство зовнішньої політики (DGAP), Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZoiS), Інститут європейської політики (IEP), Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (DGO-Berlin) (див. Табл. 1).

Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP) є незалежним аналітичним центром, не пов'язаним із жодною політичною партією або іншою групою інтересів. Створений у 1962 році, цей аналітичний центр є одним з найстаріших аналітичних центрів у ФРН. Аналітичні роботи SWP спрямовані на консультивання Бундестагу та федерального уряду Німеччини з питань зовнішньої політики та політики безпеки. SWP також консультує осіб, відповідальних за ухвалення рішень у міжнародних організаціях, членом яких є Німеччина (насамперед Європейського Союзу, НАТО та Організації Об'єднаних Націй)⁴. У рейтингу аналітичних центрів за 2018 рік «Global Go To Think Tank Index Report», SWP посідає 19 місце⁵. У центрі українською тематикою займаються такі аналітики як Сюзан Стюарт, Забіне Фішер, Вольфганг Ріхтер, Уве Гальбах, Штеффен Галлінг та інші.

Німецьке товариство зовнішньої політики (DGAP) теж є незалежною, не прив'язаною до жодної партії та некомерційною організацією, яка має на меті сприяти ухваленню рішень та розумінню німецької зовнішньої політики й міжнародних відносин. Фінансується за рахунок внесків своїх членів, проектних коштів та коштів від спонсорів і меценатів, включаючи, серед іншого, Міністерство закордонних справ, «Deutsche Bank» та Фонд Роберта Боша. Заснований 1955 року в Бонні, центр має великий досвід роботи в аналітичному середовищі. DGAP публікує щомісячний журнал «International Politics», а також є одним із організаторів форуму ЄС-Росія⁶. У рейтингу аналітичних центрів

⁴ Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/>.

⁵ 2018 Global Go To Think Tank Index Report. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.

⁶ Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik. <https://dgap.org/de>.

за 2018 рік «Global Go To Think Tank Index Report», DGAP посідає 38 місце⁷. Українською проблематикою у центрі займаються Штефан Майстер (до 2019 року), Вільфрід Ільге, Крістіна Гера-сімов, українка Ірина Солоненко та інші.

Центр східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZOiS) – позиціонує себе як міжнародний і міждисциплінарний науково-дослідний інститут. ZOiS зосереджений на суспільно значущих соціальних дослідженнях саме в регіоні Східної Європи і на їх поширенні в політичному, медійному та громадському просторах. Центр існував ще за часів «холодної війни», але у 2000-х роках був закритий. З початком російської агресії в Україні за рішенням Бундестагу центр було відкрито знову для збільшення експертизи щодо Східної Європи. ZOiS фінансується Міністерством закордонних справ ФРН.⁸ Серед експертів центру, які пишуть про Україну, варто відзначити Гвендолін Зассе.

Інститут європейської політики (IEP) – німецький дослідницький центр з питань зовнішньої та європейської політики, що базується в Берліні. Також є незалежною неурядовою організацією. IEP був заснований 1959 року та є одним із найстаріших центрів досліджень у галузі зовнішньої та європейської політики в Німеччині⁹.

Німецька асоціація східноєвропейських досліджень (DGO-Berlin) є найбільшим об'єднанням дослідників Східної Європи у німецькомовному середовищі. DGO було створено як форум для дискусій та аналізу політики, суспільних настроїв і культури Центральної та Східної Європи ще на початку XX століття. DGO випускає міждисциплінарний журнал «Osteuropa» (Східна Європа), який аналізує суспільства Східної Європи в порівняльній перспективі. Журнал перебуває на перетині науки, аналітики та журналістики. Центр також випускає журнал «Länder Analysen»

⁷ 2018 Global Go To Think Tank Index Report. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.

⁸ Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien. <https://www.zois-berlin.de/>.

⁹ Institut für Europäische Politik. <http://iep-berlin.de/>.

(Аналізи країн), в якому автори регулярно проводять аналіз, наводять статистику й відтворюють хронологію подій щодо таких країн, як Росія, Польща, Україна, Білорусь, а також деяких країн Кавказу та Центральної Азії¹⁰. Керівником та одним із аналітиків центру, який займається питаннями України, є Рупрехт Поленц. Серед інших аналітиків, що досліджують українську тематику, – Габріеле Фрайтаг.

Корпус даних: кількісний аналіз

Перегляд *наукових журналів* виявив 14 статей, які стосуються російсько-українського конфлікту, при цьому прикметно, що вони зосереджені тільки у 4 із зазначених 13 видань: «Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik» (5 статей), «SIRIUS» (6 статей, з них дві – один і той самий текст німецькою та англійською мовами), «S+F (Sicherheit und Frieden)» (2 статті, 1 з яких – збірка коротких аналітичних текстів 7 авторів¹¹) та «Politische Vierteljahresschrift» (1 стаття). При цьому більшість зі статей припадають на 2016-2018 роки, що вочевидь пов'язано з видавничими циклами журналів та потребою часу на рефлексію, якої вимагають наукові тексти (див. Табл. 2).

Таблиця 2. Розподіл наукових статей німецьких видавництв за роком публікації

2014	2015	2016	2017	2018	2019
2	1	3	4	3	1

Щодо *добробку аналітичних центрів*¹², то для аналізу було обрано німецькомовні й англомовні публікації таких жанрів:

¹⁰ Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.V. <https://www.dgo-online.org/>.

¹¹ Оскільки кожен з текстів є самобутнім аналітичним матеріалом та висловлює позицію окремого автора (які не завжди узгоджуються між собою), у цьому розділі вони рахуватимуться як окремі одиниці аналізу.

¹² Попередня скорочена версія аналізу німецького дискурсу навколо російсько-українського конфлікту на прикладі матеріалів німецьких

академічна стаття, аналітична записка та коротка аналітична записка. В межах дослідження ми не розглядали інтерв'ю експертів, їхні публіцистичні статті, коментарі у пресі тощо. Всього в ході роботи було проаналізовано 67 аналітичних матеріалів, пов'язаних із темою російсько-українського конфлікту. Варто вказати, що головним чином публікації з цієї тематики забезпечує Німецький інститут з питань міжнародної політики та безпеки (SWP), який створює лівову частку матеріалів, пов'язаних з українсько-російським конфліктом (41 із 67 проаналізованих).

Що стосується динаміки інтересу німецьких авторів до конфлікту, то з Табл. 3 видно, що найбільше увага була прикута до подій в Україні протягом 2014 року, а потім інтерес ущухав. Так, на 2015 рік кількість публікацій, пов'язаних з українсько-російським конфліктом, скоротилась удвічі: з 26 2014 року до 11-13 у 2015-2016 роках. Протягом наступних років відбувалося дальше скорочення публікацій.

Таблиця 3. Кількість публікацій, пов'язаних з українсько-російським конфліктом, за аналітичними центрами та роками¹³

Аналітичний центр	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Всього для аналітичного центру
SWP	17	8	10	1	3	2	41
DGAP	6	3	3	2	3	2	19
ZOIS	N/A	N/A	N/A	1	1	1	3
IEP	3	0	0	1	0	0	4
Всього	26	11	13	5	7	5	67

аналітичних центрів була викладена у магістерській роботі Маріанни Фахурдінової «Російсько-український конфлікт у працях німецьких аналітичних центрів у 2014-2019 роках», захищеній у 2019 році на кафедрі зовнішньої політики та міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

¹³ Доробок DGO обраховується окремо як корпус присвячених конфлікту статей видання «Osteuropa» (нижче).

Графік 1. Динаміка інтересу німецьких дослідників до російсько-українського конфлікту

Окремий корпус текстів для аналізу становить часопис «Osteuropa», який видає Німецька асоціація східноєвропейських досліджень. Як зазначалося вище, журнал є міждисциплінарним та перебуває на перетині науки, аналітики й журналістики. У 2014-2019 роках вийшло чотири випуски «Osteuropa», присвячені конфліктові в Україні: №1, 2014 («В ім'я народу. Революція та реакція»), №5-6, 2014 («Випробування. Україна: конфлікт, криза, війна»), №9, 2014 («Небезпека розмитих граней. Росія, Україна та війна на Донбасі») та №1, 2015 («Розрив. Україна, Росія, Донбас»). З них було відібрано та проаналізовано 14 статей, які безпосередньо стосувалися конфлікту.

Називання та обрамлення російсько-українського конфлікту проаналізовані кількісно в усіх трьох корпусах текстів, якісний аналіз проведено лише для наукових статей та аналітичних матеріалів.

Називання конфлікту

Назви, вживані на позначення подій на Сході України, наведено у Табл. 4. При цьому зауважимо, що кількість уживань цих назв перевищує кількість проаналізованих джерел: адже нерідко в одному тексті, синонімічно або ні, могло вживатися декілька назв. Ця та наступні таблиці покликані надати не так математично точну розбивку за взаємовиключними категоріями, скільки продемонструвати тренди у називанні конфлікту та залучених до нього сторін.

Таблиця 4. Розподіл наукових та аналітичних текстів за назвами конфлікту в Україні та довкола України

Назва конфлікту	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa ¹⁴
Ситуація/події в Україні/ на Сході України (situation/events in Ukraine/ the East of Ukraine)	0	7	0
Випадок України (Ukrainian case)	1	2	0
Події/ескалація/протести на Майдані / рух Євромайдану (events/escalation/protests in Maidan / Euromaidan movement)	0	7	1
Революція в Україні (revolution in Ukraine)	0	1	0
Українська криза (Ukraine-Krise; Ukraine crisis)	4	19	0
Криза в (Східній) Україні (Krise in der (Ost-) Ukraine; crisis in (Eastern) Ukraine)	1	12	0
Криза навколо України (Krise um die Ukraine; crisis over Ukraine)	0	3	0
Український конфлікт (Ukraine-Konflikt; Ukrainian conflict)	4	10	1
Конфлікт в (Східній) Україні (Konflikt in der (Ost-) Ukraine; conflict in (Eastern) Ukraine)	1	11	1

¹⁴ Враховувалися терміни, використані у резюме статей.

Конфлікт навколо України (Konflikt um die Ukraine; conflict over Ukraine)	1	4	0
Російсько-український конфлікт (Russland-Ukraine-Konflikt; Russian-Ukrainian conflict)	1	3	0
Війна/бойові дії в (Східній) Україні (Krieg in der (Ost-) Ukraine; war/fighting in (Eastern) Ukraine)	1	10	0
(Збройний) конфлікт/війна на Донбасі (Donbas-Konflikt/Krieg; armed conflict/war in Donbas)	2	6	0
Російська операція / війна Росії/Москви в Україні (Russian operation / Russia's/Moscow's war in Ukraine)	0	6	1
Прихована/військова російська інтервенція в Україну/на Схід України (verdeckte/militärische Intervention aus Russland; the military intervention in Ukraine/the East of Ukraine)	4	10	0
Проросійська сепаратистська діяльність на Сході України / підтримка Росією сепаратистів на Сході України (pro-russische separatistische Aktivitäten in der Ostukraine)	2	12	2
Втручання у внутрішні справи та порушення територіальної цілісності України Росією (Russian violation of Ukraine's territorial integrity)	1	6	0
Дії Росії/Москви у (Східній) Україні (Actions / Russian/Moscow's activities in (Eastern) Ukraine)	0	6	0
Дестабілізація (Східної) України Росією (Destabilisierung der Ostukraine; Russian destabilization in (Eastern) Ukraine)	0	5	3
Введення/вторгнення російських військ на Схід України (deployment/invasion of Russian troops in Ukraine)	0	3	0
(Російська) неоголошена/асиметрична/гібридна/нової форми війна на Донбасі/в Україні ((russische) unerklär-	5	4	3

te/asymmetrische/hybride/neuartige Krieg im Donbas)			
Збройна агресія Росії проти України /на сході України (militärischer Gewalt/Aggression durch Russland gegen die Ukraine / im Osten der Ukraine)	4	5	1
Війна з Росією та проросійськими сепаратистами у Східній Україні (der Krieg mit Russland und den prorussischen Separatisten in der Ostukraine)	1	0	0
Боротьба з Росією (Kampf mit Russland)	0	0	1
Донбаське вторгнення (Donbas-Intervention)	1	0	0
Антитерористична операція проти повстанців (Anti-Terror-Operation gegen die Rebellen)	0	0	1
Анексія Криму (Annexion der Krim, annexation of Crimea)	11	42	7
Російське вторгнення в Крим / введення російських військ в Крим / військові дії в Криму (Russian invasion of Crimea/ Russian troop movements in Crimea)	1	6	0
Кримська криза (Krim-Krise, Crimea crisis)	2	4	1
Поглинення/приєднання Криму Росією (Einverleibung der Krim in die Russische Föderation; seuccession of Crimea)	1	3	0
Російська окупація Криму/ частини України (Russian occupation of Crimea/ of part of Ukraine)	0	3	3
Події у Криму (Actions/developments in Crimea)	0	2	0
Від'єднання Криму (Separation der Krim)	1	0	0
Сепаратистська діяльність у Криму (separatist endeavors in Crimea)	0	1	0

Перше спостереження, яке впадає в око щодо німецького наукового дискурсу: загальновідомий троп на позначення подій в Україні 2014-2019 років, «українська криза», не є для нього типо-

вим. Натомість, «конфлікт» та «війна» (чи то в Україні, чи то Росії проти України) фігурують, як видно з таблиці, значно частіше.

При цьому фокус на Україні – «криза в Україні», «конфлікт в Україні», «український конфлікт» – інтерналізує події на Сході України за формою, а не за суттю. У низці статей вони вживаються синонімічно разом із формулюванням «російсько-український конфлікт», «інтервенція», тощо. Як свідчать наведені показники, кількість випадків називання подій із зазначенням ролі Росії переважає кількість випадків, де такого називання немає. Так, у Шнекенера [Schneckener 2016] у статті «Гібридна війна в часи геополітики? Щодо інтерпретації та характеристики конфлікту на Донбасі» синонімічно вживається низка термінів: «гібридна війна», «конфлікт на Донбасі», «українська криза», «донбаське вторгнення» та «російсько-український конфлікт».¹⁵ Аналогічно, Ергарт [Erhart 2016], пишучи про «війну в Україні», досить докладно описує російське залучення на Донбасі у вигляді «зелених чоловічків», добровольців та військових ГРУ. Цельнер [Zellner 2014], говорячи про «український конфлікт», провадить: «Росія анексувала Крим, втрутилася, почасти неочевидним чином, у Східну Україну, тисне на країну в різний спосіб та цілком очевидно готова вдатися до військової агресії».

Загалом прикметно, що німецькі автори досить категоричні в означеннях: як видно з Табл. 2, терміни «вторгнення», «війна» та «агресія» кількісно переважають семантично нейтральніші слова «конфлікт» та «криза».

Щодо анексії Криму, то тут спостерігається ще більша термінологічна та позиційна одностайність. Жодна з проаналізованих наукових статей не містить обґрунтування правомірності анексії, понад те, два проаналізовані тексти [Motyl 2015; Umland 2018] присвячено розвінчанням аргументів на користь цього твердження, а ще декілька [Teutmeyer 2014; Malek 2014; Zellner 2014, тощо] прямо визначають анексію як порушення міжнародного права.

¹⁵ Варто відзначити, що у фокусі статей Ергарта та Шнекенера стоїть власне питання називання конфлікту на Донбасі та викликів, які становить це називання для політики та науки.

Переходячи до аналізу називання конфлікту німецькими *аналітиками*, варто насамперед зауважити, що для них характерне використання м'яких та евфемістичних термінів на позначення подій в Україні та навколо неї в 2014-2019 роках. Так, наприклад, широко вживаними були словосполучення «ситуація в Україні», «події в Україні», «дії Росії в Східній Україні», «події в Криму» тощо на позначення російської агресії та російсько-української війни. Це відображає обережність не лише експертного дискурсу, але й зовнішньої політики ФРН у цілому, для якої характерними є фундаментальний пацифізм, прагнення до діалогу та примирення, спроби зрозуміти усіх учасників конфлікту, зокрема Росію («Russlandverstehen») тощо.

У Табл. 3 видно, що на позначення Євромайдану німецькі дослідники здебільшого вживали вислови «протести в Києві», «події на Майдані», «Євромайдан», «рух Майдану» тощо. Сильніше слово «революція» вжито лише один раз. Для характеристики влади використовувалися слова «жорсткі репресії проти протестувальників».

Дії Росії на Кримському півострові німецькі дослідники майже одноставно називали анексією, хоча в кількох випадках ужито назву «окупація». Як синоніми використовувалися також «розвиток подій у Криму» та «кримська криза». Таким чином, німецькі науковці й аналітики одноставні щодо того, що дії Росії були неправомірними та прямо порушували міжнародне право.

Що стосується ідентифікації конфлікту на Сході України, то назви були дуже різноманітними та подекуди суттєво варіювалися навіть у межах одного тексту. Це свідчить про те, що в німецькому дискурсі складно простежити певні чіткі кореляції між називанням та обрамленням конфлікту, особливо у трикутниках «українська криза»-«криза в Україні»-«криза навколо України» та «український конфлікт»-«конфлікт в Україні»-«конфлікт навколо України», які нерідко вживаються взаємозамінними синонімічними рядами. Окрім цих шістьох, серед термінів, що використовувалися на позначення подій в Україні, були як зовсім нейтральні («випадок України», «ситуація в Україні»), так і ті, що містили оцінку цих подій. До тих, які відзначали роль Росії, належать: «втручання Росії у внутрішні справи України» та «порушення суверенітету й

територіальної цілісності України», «введення російських військ на Схід України», «дії Росії в Україні», «військово-матеріально-технічна підтримка Росією сепаратистських сил на сході України», «інтервенція Росії» тощо. Ті, які позначають внутрішній вимір конфлікту: «проросійська сепаратистська діяльність на сході України», «боротьба з повстанцями», «сепаратистська діяльність у Криму».

Таким чином, для позначення подій в Україні німецькі аналітики та науковці здебільшого використовували назви, які відзначали роль Росії в конфлікті. Цікаво, що на початку бойових дій на сході України синонімія понять була дуже великою, а чим довше конфлікт тривав, тим чіткішими ставали поняття. Якщо 2014-го та на початку 2015 року переважали назви «конфлікт», «криза», «дії Росії», то терміни «російська війна», «війна на Донбасі» або «українсько-російська війна» почали застосовуватись лише від середини 2015 року. Це свідчить про те, що на початку протистояння було незрозумілим, невизначеним, але з плином часу німецькі аналітики набули чіткішого розуміння, що відбувається на сході України та хто бере в цьому участь.

Обрамлення конфлікту

Як видно з Табл. 5, німецькі наукові й аналітичні видання переважно обрамлюють події 2014-2019 років в Україні як міждержавний (російсько-український) конфлікт, нехай і неоголошений, гібридний, нового типу тощо.

Таблиця 5. Розподіл статей у наукових виданнях та публікацій аналітичних центрів за обрамленням ситуації в Україні та довкола України¹⁶

Обрамлення конфлікту	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Внутрішній конфлікт	4	6	4
Конфлікт між Росією та Україною	15	39	13
Конфлікт між Росією та Заходом	4	22	3
Невизначене	2	0	0

¹⁶ Зауважимо, що, як і у Табл. 4, зазначені в Табл. 5, 6 та 7 категорії для низки авторів не є взаємовиключними.

Загалом у проаналізованому науковому корпусі спостерігається майже повна однастайність щодо ролі Росії та України у конфлікті. Тоді як у декількох статтях ідеться про вимір конфлікту між Росією та Заходом [Zellner 2014; Heinemann-Grüder 2018; Parkhalina 2014] (щоправда, у тексті Пархаліної йдеться скоріше про кризу, аніж про конфлікт), жодна з проаналізованих статей не подає конфлікт як *винятково* внутрішній, хоча декілька [Schneckener 2016; Heinemann-Grüder 2018; Birckenbach 2014] пишуть про наявність у ньому внутрішнього виміру. Так, Шнекенер характеризує три виміри конфлікту:

Війна на Донбасі також є частиною більшого комплексу конфліктів із місцевим, міжрегіональним та міжнародним аспектами. З одного боку, це результат двостороннього російсько-українського конфлікту, на який також накладається напруженість між Росією та Заходом (ЄС / США). З іншого боку, він демонструє локальну динаміку та логіку, що, в свою чергу, впливає на інші виміри конфлікту.

З погляду неореалістично забарвленої геополітики, логіка конфлікту навколо України надзвичайно проста: анексія Криму та війна на Донбасі є результатом конкуренції за "зони впливу" в географічному просторі між ЄС-Європою та Росією, які пов'язує між собою конкуренція різних політичних моделей (західно-ліберальна проти євразійсько-авторитарної) [Schneckener 2016].

Ганне-Маргрет Біркенбах вбачає цілих п'ять «ліній конфлікту»: внутрішньоукраїнські, зовнішньополітичні конфліктні лінії України, конфліктні лінії всередині Заходу, конфліктні лінії всередині Росії та загальноєвропейські [Birckenbach 2014].

Цікаво, що Андерс Ослунд, уживаючи недвозначну термінологію щодо конфлікту – «російська агресія проти України», – тим не менш також оперує поняттями, які вказують на наявність у конфлікту внутрішнього виміру: «З військового погляду, Росія взяла донбаських повстанців під командування російської регулярної армії» [Aslund 2018].

У доробку *аналітичних центрів* розуміння конфлікту як внутрішньоукраїнського також зустрічалося в меншості публікацій

(див. Табл. 5). Втім, тут важливо зазначити, що ті роботи, в яких цей конфлікт позиціонувався саме таким чином, обмежені часовими рамками лютого-вересня 2014 року. В інші роки таке обрамлення конфлікту вже не зустрічалося.

У третині проаналізованих аналітичних публікацій автори визначали конфлікт як геополітичний, тобто такий, що виходить поза межі двосторонніх відносин України та Росії: «Росія та Захід втягнуті у конфлікт за майбутній світовий порядок» [Meister et al 2018]. При цьому різні дослідники бачили це питання дещо під різними кутами: одні – як джерело кризи між Росією та Заходом, інші – як позитивний чинник змін, можливість для ЄС і НАТО «прокинутися».

У першому випадку сприйняття конфлікту авторами варіювалось від «розчарування у політиці примирення» [Meister 2015] та «поштовху до припинення діалогу й дружніх відносин із Росією» до «відправної точки для нової Холодної війни» та «катализатора нової гонки озброєнь» [Meier 2014]. Втім, не один дослідник зауважував, що російсько-український конфлікт є не просто поштовхом і причиною кризи, а радше ескалацією поганих відносин між Європою та США з одного боку й Росією з іншого, оскільки Росія порушувала міжнародні договори та випробовувала реакцію НАТО і європейських держав на свої дії задовго до початку українсько-російського конфлікту [Meier 2014].

У другому випадку в контексті НАТО йшлося про те, що російсько-українська війна стала поштовхом до розвитку та реформування альянсу, поновлення розмов про збільшення витрат на оборону, можливість модернізуватись та посилити трансатлантичну співпрацю і солідарність. «Насправді можна помітити, що згуртованість у НАТО зросла від моменту анексії Криму Росією. Держави-члени демонстративно об'єднали зусилля, щоб вияви свою солідарність із новими членами, такими як Польща та країни Балтії» [Major, Puglierin 2014]. Що стосується ЄС, то для нього конфлікт став можливістю поновити дискусію щодо оборонної політики та створення стратегічної автономії, а питання санкцій стало тестом на європейську солідарність та співпрацю.

Обрамлення Росії

Визначення обрамлень Росії та України в аналізованих джерелах було певним викликом, оскільки дослідники вкладають ясні й очевидні сенси в конфлікт, а не в кожную зі сторін. Утім, обережні спроби усе ж з'ясувати певні ролі та характеристики, що їх німецькі автори приписують Росії та Україні, подано в Табл. 6 і 7 відповідно.

Таблиця 6. Обрамлення Росії у німецьких наукових статтях та аналітичних публікаціях

	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Сторона конфлікту (нейтральна конотація)	2	0	1
Агресор	8	29	10
Партнер Заходу	0	1	0
Ворог Заходу	0	4	0
Потенційна загроза або виклик для Заходу	1	11	0
Порушник міжнародного права й прав людини	3	16	3
Чинник змін світового порядку	2	0	0
Фактор, який потрібно брати до уваги (необхідність рахуватися з Росією)	3	7	0
Невизначено	3	0	2

У більшості випадків (див. Табл. 6) німецькі *аналітики* сприймають Російську Федерацію як *агресора*, тобто сторону конфлікту, яка його розв'язала. Інші трактування: нападник, сторона, що анексувала частину української території, спонсор одного з учасників. Як показали результати аналізу обрамлення конфлікту, в абсолютній більшості випадків німецьке аналітичне середовище сприймає російсько-український конфлікт як міждержавний (за участі України та Російської Федерації) або як геополітичний (протистояння Захід-Схід), і лише в поодиноких випадках як внутрішній.

У низці випадків Російська Федерація сприймається як *порушник міжнародного права та прав людини*. При чому це стосується не лише зовнішньої, але й внутрішньої політики. Таке обрамлення, безперечно, має негативний сенс, і в цьому контексті німецькі аналітики дистанціюють Росію від Європи та західного світу, сприймаючи її як «щось відмінне». Для позначення Росії аналітики використовували поняття «авторитарна держава» [Major, Puglierin 2014], «самозамкнена держава, яка протиставляє себе західному світові» [Halbach 2014], «держава, що характеризується девестернізацією» тощо.

У деяких роботах Російська Федерація зображується як *ризик, тобто потенційна загроза або виклик*, однак радше не для самих ЄС та НАТО як таких, а для європейської та трансатлантичної єдності. Таке обрамлення спрямоване у майбутнє й свідчить про те, що РФ все ще не сприймається як опонент чи ворог, лише як виклик: «Росія вже не є партнером, а якщо продовжуватиме ескалацію, може стати опонентом» [Major, Puglierin 2014]. Водночас низка робіт засвідчує, що конфлікт в Україні змусив деяких дослідників по-іншому подивитись та переосмислити відносини з Росією, відмовитись від ідеалізованого та вигаданого розуміння того, що безпеки й миру в Європі можна досягти, співпрацюючи з Росією, без протистояння з нею:

Криза в Криму суттєво похитнула переконання Берліна в тому, що безпека в Європі може існувати лише за умов співпраці з Росією, а не ворожнечі з нею, оскільки спільна безпека вимагає готовності Росії мислити поза сферами впливу й іграми з нульовою сумою [Halbach 2014].

Водночас мало хто сприймає РФ як глобальну силу, однак *необхідність рахуватися з інтересами Росії* простежується у певній частині аналітичних робіт. Втім, причиною таких настроїв є радше не захоплення Росією як глобальною силою, а бажання зберегти безпеку в Європі та не допустити широкомасштабного конфлікту, запобігти насильству. Стюарт в аналітичному документі «ЄС, Росія та все менш спільне сусідство» пише:

Залишаючись відкритим до діалогу з Росією для пояснення своїх цілей, ЄС повинен ураховувати ймовірну реакцію Росії при плануванні власних дій: не для того, щоб уникнути протидії або антагонізму з Росією за будь-яку ціну, а щоб бути готовими до потенційних наслідків [Stewart 2014].

Звичайно, не всі автори мають таке прагматичне й нейтральне ставлення. Це залежить також і від часових рамок. Так, наприклад, під час подій на Майдані (на початку 2014 року) в риториці німецьких аналітичних центрів прослідковувалася теза, що російський фактор потрібно враховувати при вибудовуванні політики навколо Східного партнерства. Думка про те, що Росію потрібно «брати до уваги», «враховувати її позиції» тощо, перебувала у німецькому дискурсі ще деякий час, однак із часом почала зникати. В цьому контексті важливим було також розуміння Росії як змінотворчого фактору в регіоні та руйнівника старого порядку.

Лише у кількох аналітичних публікаціях Російську Федерацію сприймають як *ворога або опонента*. Характерно, що образ її як ворога містився здебільшого в матеріалах, що стосувалися НАТО, його нової політики та майбутнього двосторонніх відносин. У тому, що стосується трансатлантичних відносин та трансатлантичної єдності, навіть на думку німецьких аналітиків Росія є опонентом.

Неочікуваним та цікавим є результат у категорії «*партнер*». Усього лише в одній публікації зазначалося, що Росія все ще залишається партнером для Заходу: «Одне досить часте запитання щодо ролі Росії полягає в тому, чи є вона партнером або опонентом у Центральній Європі, і відповідь залишиться незмінною: Росія є і тим, і іншим» [Böttger 2014]. Втім, тут потрібно зауважити, що, поперше, публікація, з якої походить цитата, була видана в березні 2014 року, тобто навіть до початку військових дій на Сході України. По-друге, автор усе ж таки вказує на подвійний характер відносин з Росією: окрім партнера, вона водночас є й опонентом.

Щодо *наукового* німецького дискурсу, то хоча німецькі науковці схильні визнавати конфлікт на Сході України як

міждержавний, Росія не завжди зображується в наукових статтях як агресор. Як видно з Табл. 6, у німецькому науковому дискурсі Росія постає у різноманітних ролях – як негативних, так і нейтральних. Важливо зауважити, що навіть ті автори, які обстоюють важливість діалогу та залучення Росії [Kühn 2016] або критикують Україну [Heinemann-Grüder 2018], визнають роль Росії у конфлікті. Так, Кюн, який закликає до врахування думки Росії щодо розширення НАТО, стверджує: «Потрібно сказати абсолютно чітко: Росія розтоптала в Україні Гельсінський Прикінцевий акт» [Kühn 2016: 155]. Гайнеман-Грюдер, який критикує уряд Петра Порошенка за брак розслідування «насильства на Майдані, насильства правих екстремістів в одеському Будинку профспілок 2 травня 2014 року та військових злочинів українських добровільних батальйонів», пише, що в Україні йдеться про «війну з Росією та проросійськими сепаратистами у Східній Україні» [Heinemann-Grüder 2018].

Деякі автори також розглядають Росію як чинник змін світового порядку: наприклад, як актора, який повернув НАТО її колишню роль з погляду політики сили («ihre alte, machtpolitische Perspektive») [Teutmeyer 2014: 437]. Потребу рахуватися з Росією та не виключати її з діалогу також обстоює низка авторів [Kühn 2016; Parkhalina 2014; тощо].

Обрамлення України

У цілому роль Росії у проаналізованих наукових та аналітичних текстах окреслена значно чіткіше, ніж роль України (див. Табл. 7). Утім, у значній кількості наукових статей роль України найточніше можна охарактеризувати як «невизначену» [наприклад, Parkhalina 2014; Reuber 2014; Kühn 2016, тощо]. Хоча факт конфлікту/кризи в Україні у таких статтях згадується, Україна постає в них скоріше як тло, на якому розгортаються відносини між Заходом і Росією, аніж як суб'єкт міжнародних відносин. Окрім того, в жодному науковому чи аналітичному тексті Україна не зображується як партнер Німеччини чи то Заходу, що, знову ж таки, свідчить про її об'єктивізацію у

німецькому дискурсі, аніж суб'єктність. Рекомендації щодо дій власне України зустрічаються тільки в одному випадку: Біркенбах міркує про шляхи врегулювання конфлікту через зміни в Україні («автономія за прикладом Південного Тироля, перетинання зон вільної торгівлі, двомовність (вочевидь, маються на увазі дві державні мови – К.З., М.Ф.), федералізація, децентралізація, нейтральний статус»), не приділивши ані рядка аналізу інтересів України (щоправда, автор зазначає, що усі вони є суперечливими) [Birckenbach 2014].

Таблиця 7. Обрамлення України у німецьких наукових статтях та аналітичних публікаціях

	Наукові статті	Аналітичні публікації	Osteuropa
Партнер	0	0	0
Жертва агресії	7	6	8
Сторона конфлікту (нейтральна конотація)	2	46	0
Нестабільна держава, фактор ризику	1	11	3
Держава, що дотримується міжнародного права (на відміну від Росії)	0	4	0
Невизначено	10	0	1

У більшості аналітичних публікацій Україну розуміють як *одну зі сторін конфлікту* (див. Табл. 7). І хоча її роль чітко не визначається, все ж із контексту зрозуміло, що, на відміну від Росії, Україна цей конфлікт не розпочинала. Аналогічно, обрамлення України в науковому дискурсі як «жертви» впливає не так із чіткої риторики авторів щодо ролі України, як із того, що Росія зображується в їхніх текстах як агресор. Парадоксально, але позиція України краще прописана в тих текстах, які не обрамлюють Україну як жертву, а переказують позицію української

держави: у такому випадку *позиція «жертви» подається як позиція однієї зі сторін.*

Так, наприклад, Шнекенер, який, нагадаємо, розглядає конфлікт і як внутрішній, і як міждержавний, викладає позиції «сторін конфлікту» за принципом «точок зору»:

Поки озброєні угруповання на Донбасі малюють образ "повстання" "проросійського" населення, яке, як очікується, призведе до відриву від України, російський уряд (Путін) говорить про "громадянську війну" в результаті "державного перевороту", який підтримує Захід, що ставить під загрозу "права" російськомовного населення. З іншого боку, українська сторона вважає себе жертвою втручання та агресії з боку Росії, якій потрібно протидіяти шляхом "антитерористичної операції" [Schneckeneger 2016: 587].

Окрім того, у низці випадків Україну все ж розглядають як *нестабільну державу*, тобто ненадійного корумпованого партнера з недемократичним урядом, слабкою армією та відсутністю стратегічного бачення. У деяких статтях таке бачення переказується як стереотипне й тут-таки розвінчується [Simon 2019], натомість в інших воно подається як об'єктивне [Heinemann-Grüder 2018].

Роль Німеччини

Попри те, що Німеччина входить до Нормандського формату та відіграє провідну роль у переговорах щодо врегулювання, у німецьких *наукових* статтях розглядається скоріше роль Заходу, ніж власне Німеччини, у врегулюванні конфлікту. Більш-менш німецько-орієнтованими у своєму аналізі є Кюн, який розглядає російсько-український конфлікт крізь призму німецької *Ostpolitik* та її ідеолога Егона Бара, та Сімон у статті під назвою «Україна: фактор подразнення в німецько-російських відносинах». Якщо Кюн на основі аналізу дає досить узагальнені рекомендації – «захист власних цінностей, реалістичний погляд на факти та здатність критично вести діалог із Москвою» [Kühn 2016: 156], – то Сімон викладає критичний погляд на позицію Німеччини щодо

України та закликає до солідарності з Україною, відзначаючи при цьому, що погіршення відносин із Росією є цьому неминучою ціною [Simon 2019: 60].

Серед *аналітичних* публікацій німецьких авторів власне врегулюванню конфлікту була присвячена менш ніж п'ята частина публікацій. Здебільшого в цьому контексті йшлося про санкції: їх різновиди, ефективність та, звичайно, доцільність продовження. У цьому питанні думки аналітиків суттєво відрізнялись: одні пишуть про те, що санкції неефективні, адже шкодять економіці ЄС, призводять до зростання ізоляціонізму в Росії та підтримки Путіна населенням тощо, натомість інші наполягають на тому, що режим санкцій потрібно зберегти. Однак тих і інших об'єднує думка про те, що саме завдяки санкціям вдалося стримати Росію від дальшої окупації території України, а також від подібних нападів в інших державах: «Завдяки санкціям російське керівництво буде діяти з більшою обережністю, якщо подібні напади відбудуться в Республіці Молдова або в Грузії» [Meister, Puglierin 2015].

Що стосується міжнародних форматів врегулювання конфлікту, до яких безпосередньо долучена Німеччина, то Нормандському формату не присвячено жодної публікації, а Мінським домовленостям – лише дві. На думку авторів, мінські домовленості – єдиний можливий наразі варіант вирішення конфлікту, тому їх необхідно переглянути та перезапустити переговорний процес [Stewart 2016]. Виконання мінських угод повинно розпочатися з повноцінного припинення вогню, роззброєння обох сторін, виведення російських військ з української території та звільнення всіх заручників. Згадувалася також ідея розширити Нормандський формат: «ЄС повинен продовжити санкції проти Росії, підштовхнути сторони до відновлення обговорення Мінську-2 та розширити «Нормандський формат», включивши у нього США» [Kostanyan, Meister 2016].

Втім, варто зазначити, що тематиці врегулювання було присвячено багато коментарів та публіцистичних статей, тобто німецькі аналітики все ж таки приділяють цьому питанню певну увагу. Що стосується місця Німеччини у врегулюванні конфлікту,

то хоча окремих аналітичних матеріалів із цієї теми було, знову ж таки, ледь одна-дві, у більшості публікацій, присвячених російсько-українському конфліктові, розділ «Рекомендації» містив і настанови для Німеччини. Втім, бачення заходів, яких варто вжити, суттєво відрізнялось від документа до документа та варіювалась у межах кількох протилежностей: «посилення санкцій – зняття санкцій», «розрив із Росією – діалог із Росією», «збільшення власної обороноспроможності – розбудова довіри». Наприклад, Забіне Фішер писала про те, що «Німеччина та Європа повинні примусити Київ скасувати його економічне ембарго щодо Росії» [Fischer 2019], натомість Маргарете Кляйн радила Німеччині «продовжувати підтримувати зусилля НАТО» [Klein 2018]. Єдине, в чому були однакові усі аналітики, так це в тому, що позиція ЄС та ФРН щодо Росії повинна бути збалансованою. Навіть прихильники жорстких заходів, таких як продовження санкцій та політичний тиск на Росію, зауважували, що двері для переговорів потрібно завжди залишати відкритими та невпинно шукати шляхи відновлення довіри між усіма сторонами.

Висновки

Німецький науково-аналітичний дискурс щодо російсько-українського конфлікту є ілюстрацією гібридного характеру цього конфлікту: на його позначення, нерідко в межах одного й того самого тексту, вживається ціла низка термінів і термінологічних кластерів, побудованих навколо концептів «криза», «конфлікт», «війна», тощо. Попри перевагу термінології, яка позначає міждержавний (російсько-український) характер конфлікту, очевидно, що для німецького дискурсу притаманне врахування й внутрішнього виміру конфлікту (додатково до міждержавного), а також локалізація конфлікту через формули, які позначають місце конфлікту («криза в Україні /навколо України», «український конфлікт», тощо), але не згадують його учасників. Це свідчить не так про «проросійську» позицію носіїв дискурсу, скільки про усталеність дискурсу на позначення подій в Україні 2014-2019 років.

Прикметно, що обрамлення Росії та особливо Україні є розмитішим, а подекуди й відсутнім. У деяких текстах автори навіть не ставили собі за мету дати оцінку діям і ролі України та Росії у конфлікті, натомість розглядати певну теоретичну чи практичну проблему *на тлі* російсько-українського конфлікту. Особливо очевидним був брак суб'єктності України як учасника міжнародних відносин: у низці наукових та аналітичних текстів Україна обрамлювалася скоріше як обставина, а не як повноцінний гравець і тим більше не як партнер Німеччини.

Насамкінець подамо несподіване спостереження, що хоча німецькі науковці та аналітики й приділяли належну увагу ролі Німеччини у врегулюванні конфлікту, їхні рекомендації передбачали дії Німеччини радше не як учасника Нормандського формату, а як держави-лідера ЄС, тобто стосувалися не посередницької діяльності, а забезпечення єдності серед держав-членів. Незважаючи на суттєву розбіжність у рекомендаціях, їхнім спільним знаменником була настанова залишати двері для діалогу з Росією відчиненими: у цьому політика німецького експертного середовища збігається з позицією німецького уряду, яку він провадив упродовж 2014-2019 років.

Використані джерела

Наукові статті

Åslund Anders. 2018. Die ökonomischen Kosten der fortbestehenden russischen Aggression gegen die Ukraine. *SIRIUS* 2: 4, 352–365.

Birckenbach Hanne-Margret. 2014. Mut zum Freiden. Anregungen zur Konfliktbearbeitung. In: *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt. S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215-227

Ehrhart Hans-Georg. 2016. Unkonventioneller und hybrider Krieg in der Ukraine: zum Formenwandel des Krieges als Herausforderung für Politik und Wissenschaft. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* 9: 2, 223-241. *Z Außen Sicherheitspolit*

Heinemann-Grüder Andreas. 2018. Was lehrt der Ukraine-Konflikt? *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*? *Z Außen Sicherheitspolit* 11, 521–531.

Kuhn Ulrich. 2016. Der Konflikt um die Ukraine: Was wir von Egon Bahr lernen können. *S&F Sicherheit und Frieden*, 34: 2, 151–156.

Malek Martin. 2014. Die Lage auf der Krim: Nationalitäten und „politische Stimmungen“. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt*. *S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215–227

Motyl Volodymyr. 2015. Annexion der Krim und Anwendung militärischer Gewalt durch Russland gegen die Ukraine: Gibt es eine völkerrechtliche Rechtfertigung dafür? *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* *Z Außen Sicherheitspolit* 8, 315–325..

Parkhalina Tatyana. 2014. Was treibt Russland an? Ein Blick auf innere und äußere Faktoren. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt*. *S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215–227.

Reuber Paul. 2014. Geopolitische Repräsentationen in den Medien. Alte Leitbilder oder neue Risikoszenarien? *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt*. *S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215–227.

Schneckener Ulrich. 2016. Hybrider Krieg in Zeiten der Geopolitik? Zur Deutung und Charakterisierung des Donbass-Konflikts. *PVS Politische Vierteljahresschrift* 57, 586–613.

Simon Gerhard. 2019. Die Ukraine – Störfaktor der deutsch-russischen Beziehungen. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* *Z Außen Sicherheitspolit* 12, 51–61.

Simon Gerhard. 2014. Die Ukraine. Ein gespaltenes Land? *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt*. *S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215–227.

Teutmeyer Benjamin. 2014. Die Rollen der NATO in der Ukraine-Krise. *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik* *Z Außen Sicherheitspolit* 7, 431–440.

Umland Andreas. 2018. Inwieweit war Russlands Anschluss der Krim historisch gerechtfertigt? Zur Problematik „realistischer“ Annexionsnarrative. *SIRIUS* 2: 2, 162–169.

Zellner Wolfgang. 2014. Ausweg aus der Krise. Anforderungen an eine westliche Russlandstrategie. *Blinde Flecken im Diskurs über den Ukraine-Konflikt*. *S+F Sicherheit und Frieden* 32: 3, 215–227.

Аналітичні публікації

Böttger Katrin. 2014. *Time to hit the reset button: The Eastern Partnership after the Vilnius summit and the role of Russia*. Institut für Europäische Politik, 20.03.2014. <http://iep-berlin.de/en/publications/focus-ukraine-three-new-publications-in-the-research-project-on-eastern-europe-and-central-asia/>.

Fischer Sabine. 2019. *The Donbas Conflict*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 5.04.2019. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-donbas-conflict/>.

Halbach Uwe. 2014. *Am Rande der Ukraine-Krise?* Stiftung Wissenschaft und Politik, 27.04.2014. <https://www.swp-berlin.org/publikation/krimtataren-nach-russlands-annexion-der-krim/>.

Klein Margarete. 2018. *Russlands Militärpolitik im postsowjetischen Raum*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 19.09.2018. <https://www.swp-berlin.org/publikation/russlands-militaerpolitik-im-postsowjetischen-raum/>.

Kostanyan Hrant, Meister Stefan. 2016. *Ukraine, Russia and the EU*. Centre for European Policy Studies, 9.06.2016. <https://www.ceps.eu/ceps-publications/ukraine-russia-and-eu-breaking-deadlock-minsk-process/>.

Major Claudia, Puglierin Jana. 2014. *Eine neue Ordnung*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 1.11.2014. <https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/ip-die-zeitschrift/archiv/jahrgang-2014/november-dezember/eine-neue-ordnung>.

Meier Oliver. 2014. *Die nukleare Dimension der Ukraine-Krise*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 1.10.2014. <https://www.swp-berlin.org/publikation/nukleare-dimension-der-ukraine-krise/>.

Meister Stefan, Puglierin Jana. 2015. *Perception and Exploitation. Russia's Non-Military Influence in Europe*, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 30.09.2015 <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapanalyse-compact/perception-and-exploitation>.

Meister Stefan et al. 2018. *Between Old and New World Order*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 20.09.2018. <https://dgap.org/en/think-tank/publications/dgapanalyse-compact/between-old-and-new-world-order>.

Meister Stefan. 2015. *How Russia Lost Germany (and How it Can Win It Back)*. *EU foreign policy and the Ukraine crisis*. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, 27.03.2015. <https://dgap.org/en/think-tank/research-programs/robert-bosch-center-for-central-and-eastern-europe-russia-and-central>.

Stewart Susan. 2018. *Nur neue Sanktionen können Russland in der Schwarzmeerregion aufhalten*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 20.12.2018. <https://www.swp-berlin.org/kurz-gesagt/2018/nur-neue-sanktionen-koennen-russland-in-der-schwarzmeerregion-aufhalten/>.

Stewart Susan. 2014. *The EU, Russia and a Less Common Neighbourhood*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 3.01.2014. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-eu-russia-and-their-neighbourhood/>.

Stewart Susan. 2016. *The Future of the Minsk Agreements*. Stiftung Wissenschaft und Politik, 14.03.2016. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-future-of-the-minsk-agreements/>.